Wikipedia

Maltan kieli

Maltan kieli (omakielinen nimitys *il-malti* tai *lingwa maltija*) kuuluu afroaasialaisen kielikunnan seemiläiseen haaraan. Kielitieteellisesti katsottuna se on arabian kielen murre[2], mutta se on saanut runsaasti vaikutteita romaanisista kielistä ja englannista.[3] Maltaa kirjoitetaan latinalaisella kirjaimistolla. Malta on Maltan ja samalla myös Euroopan unionin virallinen kieli.

Malta	
Oma nimi	malti
Muu nimi	
Tiedot	
Alue	Malta
Virallinen kieli	Malta Euroopan unioni
Puhujia	330 000
Sija	ei 100 suurimman joukossa
Kirjaimisto	latinalainen
Kielenhuolto	Il-Kunsill Nazzjonali tal-Ilsien Malti[1]
Kielitieteellinen luokitus	
Kielikunta	afroaasialaiset kielet
Kieliryhmä	seemiläiset kielet
Kielikoodit	
ISO 639-1	mt
ISO 639-2	mlt
ISO 639-3	mlt (http://www-01.sil.org/iso639-3/documentation.asp?id=mlt)
	Ohje

Maltan kielen aakkoset ovat

A B Ċ D E F Ġ G GĦ H Ħ I IE J K L M N O P Q R S T U V W X Ż Z.

Sisällysluettelo

Äännerakenne

Maltan äännerakenne on seuraavanlainen:[4][5]

Konsonantit

	Bilabiaalit	Labiodentaalit	Dentaalit	Alveolaarit	Palataalit	Velaarit	Faryngaalit	Glottaalit
Nasaalit	m			n				
Klusiilit	p b		t d			k g		ʔ
Affrikaatat				t͡s d͡z	t͡ʃ d͡ʒ			
Frikatiivit		f v		s z	ʃ ʒ		ħ	
Tremulantit				r				
Approksimantit				l	j	w		

Konsonanttirykelmissä viimeisen konsonantin soinnillisuus laajenee koko rykelmään, eli yksittäinen rykelmä on kokonaan joko soinniton tai soinnillinen, esimerkiksi /niktbu/ ääntyy [ˈniɡdbu]. Sananloppuinen soinnillinen äänne muuttuu soinnittomaksi.

Nasaalit /m/ ja /n/ assimiloituvat konsonanttirykelmissä artikulaatiopaikaltaan.

Maltan lyhyitä vokaaleja ovat /ɐ ɛ i ɔ ʊ/ ja pitkiä /ɐː ɛː iː ɪː ɔː ʊː/. Kirjoituksessa pitkiä vokaaleja ei erotella lyhyistä, poikkeuksena /iː/, joka kirjoitetaan *ie*. Diftongeja ovat /ɐɪ ɛɪ ɐʊ ɔʊ ɛʊ ɪʊ ɔɪ/, joista / ɐɪ ɛɪ/ kirjoitetaan *għi*, /ɐʊ ɔʊ/ *għu* ja /ɛʊ ɪʊ ɔɪ/ *ew iw oj*.

Maltan kielioppi

Yleistä

Maltan kieli on seemiläinen kieli, sillä se on alkuaan kehittynyt arabiasta. Romaaniset vaikutteet ovat kuitenkin tunkeutuneet syvälle, jopa kielioppiin asti. Seemiläisiin piirteisiin kuuluu muun muassa pääsanaansa seuraava adjektiivi. Varsinaisia adverbeja ei ole kuin lainasanastossa. (Romaaniset laina-adverbit ovat sitäkin tavallisempia: *politikament*, *lingwistikament*, *ekonomikament* jne.) Sanajärjestys on melko vapaa. Kuten arabian ja heprean kielissä, sekä substantiivi että sitä määrittävä adjektiivi saavat oman määräisen artikkelinsa. Tosin maltassa tämä koskee vain alkuperäisiä seemiläisiä adjektiiveja, ei edes vakiintuneita lainasanoja.

Maltan verbit

Arabian ja heprean tapaan, kuten myös muun muassa saamessa, sorbissa ja sloveenissa, maltan kielessä esiintyy yksikön ja monikon lisäksi kaksikko eli duaali. Verbitaivutus noudattaa seemiläistä mallia, jossa kolme juurikonsonanttia toimivat sanan runkona ja näiden väliin asetettavat vokaalit määrittävät verbimuodon. Maltassa tämä järjestelmä on arabiaan nähden poikkeuksellisesti ulotettu koskemaan myös vakiintuneita romaanisia lainaverbejä.

Esimerkkinä verbin *kiteb*, 'kirjoittaa', taivutus:

	yksikkö				monikko		
	yks. 1.	yks. 2.	yks. 3. mask.	yks. 3. fem.	mon. 1.	mon. 2.	mon. 3.
imperfekti	ktibt	ktibt	kiteb	kitbet	ktibna	ktibtu	kitbu
perfekti	nikteb	tikteb	jikteb	tikteb	niktbu	tiktbu	jiktbu
imperatiivi	–	ikteb	–	–	–	iktbu	–

Huoma verbin konsonanttivartalo *k-t-b*, joka esiintyy muissakin seemiläisissä kielissä, kuten arabian sanassa كتب *kataba* 'kirjoittaa' ja heprean sanassa כתב *katáv* 'kirjoittaa'.

Sekakieli

Maltaa voi pitää eräänlaisena sekakielenä: sen kieliopissa romaaninen ja arabialainen taivutus elävät rinnakkain, ja romaanisilla lainasanoilla on muun muassa omat monikkopäätteensä. Nyttemmin myös esimerkiksi englannin monikkopääte *-s* on omaksuttu osaksi maltan kielioppia, etenkin uusimmissa lainasanoissa. Arabian niin sanottu murrettu monikko (*pluralis fractus, broken plural*) on kuitenkin yhä elävä järjestelmä maltan keskeisessä sanavarastossa. Joitakin monikkopäätteitä käytetään sekä alkuperäisissä että lainasanoissa. Suomalainen ymmärtää helposti esimerkiksi sanaparit *alla/allat* (jumala) ja *idea/ideat* (idea).

Maltan sanavarasto

Maltan keskeisin ja perusluontoisin sanavarasto on seemiläistä alkuperää: *raġel* "mies", *mara* "nainen", *tifel* "lapsi", *dar* "talo", *xemx* "aurinko", *sajf* "kesä". Niin kutsutuista kulttuurisanoista sekä abstrakteista käsitteistä käytetään usein italialaisia sanoja, esimerkiksi *skola* "koulu", *gvern* "hallitus", *repubblika* "tasavalta", *re* "kuningas", *natura* "luonto", *pulizija* "poliisi", *ċentru* "keskusta", *teatru* "teatteri", *differenza* "ero". Huomattavaa on, että maltan italialaislainat äännetään yleensä Sisilian murteen mukaan, ei italian toscanalaisperäisen kirjakielen mukaan (siksi esimerkiksi *teatru* eikä "*teatro"). Joskus kirjoitustapa saa kansainväliset sanat näyttämään vierailta. Esimerkiksi sanaa *xena* "näyttämö" ei ole aivan helppo tunnistaa, jollei tiedä, että x-kirjain äännetään [š], kuten esimerkiksi katalaanin kielessä.

Uusin lainasanakerrostuma on tullut englannista, eikä se aina edes noudata maltan oikeinkirjoitusta: *strajk* "lakko", *union* "ammattiliitto".

Maltan kielen historia

Foinikialaisista arabeiksi

Malta oli antiikin aikoina foinikialainen siirtokunta. Foinikialaiset puhuivat seemiläistä kieltä, joka oli läheistä sukua heprealle: tästä syystä monet maltalaiset väittävät kielensä olleen alun perin foinikiaa eivätkä mielellään myönnä sen kehittyneen arabiasta. Ensimmäinen arabivalloitus tapahtui vuonna 870, jolloin myös foinikian kielen myöhäismuoto, puuni, vaihtui arabiaan. Se, että asukkaiden alkuperäinen kieli oli sukua arabialle, luultavasti helpotti siirtymistä valloittajien kieleen. Mahdollisesti näin kehittyneeseen arabian murteeseen jäi myös joitakin jälkiä puunista, ainakin paikannimiin. Kirjakielenä arabiaa puhuvat maltalaiset kuitenkin käyttivät klassista arabiaa kaikkien muiden arabien murteiden tavoin.

Normannivalloittajia ja maltalaisritareita

Vuonna 1090 ranskaa puhuvat normandialaiset ritarit miehittivät Maltan. Koska arabia oli kukoistava sivistyskieli, se pystyi vieraiden valloittajien allakin elämään kirjallisessa muodossa vielä puolitoista vuosisataa. Romaanisten lainasanojen lukumäärä nousi hiljakseen, kun hallintokielenä toimi latina ja hallitsijat puhuivat ranskaa. Sekakieleksi malta muuttui vasta johanniittaritarien alaisuudessa 1530–1798. Tällöin Sisilian murretta ruvettiin käyttämään eräänlaisena latinan puhuttuna muotona, ja se nousi käytännössä latinan rinnalle virkakieleksi.

Maltalaisritarien aikana maltaa alettiin jo kirjoittaa latinalaisin kirjaimin, mutta ensimmäinen maltankielinen kirja, F. Wizzinon katekismus, ilmestyi vasta vuonna 1752.

Siirtomaa-aika ja itsenäisyys

Malta muuttui brittiläiseksi siirtomaaksi 1700–1800-lukujen vaihteessa. Ensin saaret joutuivat vallankumouksellisten ranskalaisten joukkojen haltuun. Tällöin maltalainen eliitti liittoutui Englannin kanssa ranskalaisia vastaan, ja nämä karkotettiin maasta brittivoimin. Englantilaiset eivät aluksi yrittäneet muuttaa Maltan kielioloja, joten koko 1800-luvun ajan maltalaiset käyttivät italiaa virallisena kielenään. 1900-luvun alussa britit pyrkivät tekemään englannista Maltan virallisen kielen, mistä syntyi kieliriita. Vuoden 1921 perustuslaki määritteli virallisiksi kieliksi italian ja englannin. Uuden kielitaistelun tuloksena italia vaihdettiin maltaan vuonna 1934. Malta itsenäistyi vuonna 1964, jolloin malta ja englanti säilyttivät kumpikin virallisen aseman.

Maltan kieli maltalaisessa yhteiskunnassa

Vaikka malta on nykyään sekä virallinen kieli että kadun kieli, englannin asema Maltalla on varsin vahva. Esimerkiksi koulu- ja yliopisto-opetus ovat valtaosaltaan englanninkielistä. On jopa väitetty, että maltan kielen tulevaisuus on uhattuna englannin ylivallan vuoksi. Kyseessä saattaa olla liioittelu, mutta on totta, että maltan standardikieli perustuu enemmänkin kaupunkilaisten kuin maalaisten maltaan. Toisin sanoen kielen englantilaistunein ja sekakielisin malta on yhteiskunnallisesti arvostetuinta.

Standardikieli on suurelle osalle maltalaisista melko vierasta, ja sekä sosiaaliset että maantieteelliset murre-erot ovat huomattavia. Gozolla puhuttu malta eroaa selvästi Maltan pääsaaren murteista, mutta myös saarten sisällä on runsaasti variaatiota. Arabialaisperäiset kurkkuäänteet, jotka ovat kadonneet standardimaltasta, mutta joille käytetään vielä eri kirjaimia, saatetaan jopa saman kylän eri osissa ääntää (tai jättää ääntämättä) hyvinkin eri tavalla.

Gozon saaren asukkaat, *gozitaanit*, käyttävät selvästi enemmän vanhanaikaisia italialaisia ja arabialaisia sanoja kuin pääsaarelaiset. Pääsaarelaisilla on jopa vaikeuksia ymmärtää gozitaanien puhetta. Juuri siksi gozitaanit käyttävät murrettaan mielellään myös "pääkaupungin snobien" ärsyttämiseen. Englantilaiset lainat ovat harvinaisempia, eikä Gozossa myöskään vaihdeta arkipuheessa englannista maltaan ja takaisin samoin kuin urbaaneissa keskuksissa.

Englannin kielen lainavaikutus on varsinkin sanastossa nykyisin huomattava, ja nykymaltalainen äiti voi pyytää lapseltaan suukkoa sanomalla *tiha* ***kiss*** *il-****mummy*** ("anna *mummy*lle *kiss*"). Myös englanninkielisten täyte- ja pikkusanojen (*hello*, *right*, *sorry* ym.) voidaan sanoa juurtuneen maltaan melko pysyvästi. *Doggy* "hauva" ja *pussycat* "kisu" ovat lastenkielessä korvanneet alkuperäiset maltalaiset sanat *wuwwu* ja *peixti*. Monet maltalaiset pitävät tätä englantilaisvaikutusta rappiona ja uskovat, että "aito ja puhdas malta" korvautuu "barbaarisella maltan ja englannin sekoituksella", mutta huoli ei kuulosta vakavasti otettavalta, kun muistetaan, että malta on niin sanotusti puhtaanakin aikamoista sekakieltä.

Huomattavasti vakavampi huolenaihe on se, että maltan asema on koululaitoksessa yhä verraten heikko. Monet englanninkielisiin maihin siirtolaisiksi lähteneet maltalaiset ovat palanneet kotisaarelleen mukanaan maltaa taitamaton perhe, joten Maltalla on mahdollista tavata pelkästään englantia puhuvia nuoria maltalaisia, jotka eivät osaa saarten omaa kieltä. Niinpä maltan kielen aseman parantaminen koululaitoksessa ei välttämättä saa edes kaikkien maltalaisten varauksetonta hyväksyntää. On myös mahdollista, että tarpeettomaksi pikkukieleksi ajatellun kielen yhteiskunnallinen arvostus vähenee entisestään, jos sillä ei voida kommunikoida edes kaikkien samanmaalaisten kanssa.

Italia ei enää ole kenenkään maltalaisen yksinomainen kieli, mutta italiaa osaavia maltalaisia on paljon, eikä italian vaikutus kieleen ole lakannut. Italialaisten vaikutteiden merkittävin lähde on läheisen sijainnin takia saarilla helposti näkyvä Italian televisio.

Lähteet

1. kunsilltalmalti.gov.mt (http://www.kunsilltalmalti.gov.mt/) Il-Kunsill Nazzjonali tal-Ilsien Malti. Viitattu 3.3.2012.
2. Euroopan kielet, osa 8: Malta (http://www.lausti.com/articles/languages/eurokielet8.html) (Hannu Reime: Euroopan kielet) *Hannu Reime: Viikon kieli*. Lausti. Viitattu 20.12.2014.
3. MED Magazine: Malta's many languages (http://web.archive.org/web/20080509033627/http://www.macmillandictionary.com/MED-magazine/February2005/27-LI-Maltese.htm) Archive.org
4. Hume, Elizabeth: Coronal Consonant, Front Vowel Parallels in Maltese. *Natural Language & Linguistic Theory*, 1996, 14. vsk, nro 1, s. 163–203. doi:10.1007/bf00133405 (https://dx.doi.org/10.1007%2Fbf00133405). (englanniksi)
5. Borg, Alexander: Maltese Phonology. *Kaye, Alan S.: Phonologies of Asia and Africa*, 1997, 1. vsk, s. 245–285. Eisenbrauns. (englanniksi)

Aiheesta muualla

- YLE/Tänään iltapäivällä, 10.4.2004: Euroopan kielet, osa 8: Malta (http://www.lausti.com/articles/languages/eurokielet8.html)
- Maltankielinen Wikipedia (https://mt.wikipedia.org/)

Afroaasialaiset kielet

aasáx | aari | afar | ajawa | akkadi | amhara | arabia | aramea | bambassi | bedža | ebla | egypti | foinikia | hassaniyya | hausa | heprea | higi-bura | kabyyli | kambata | keskiatlaksentamazight | kopti | malta | oromo | saho | sidamo | somali | syyria | tamashek | tašelhit | tigre | tigrinja | ugariti | wolaitta

Euroopan unionin viralliset kielet

bulgaria · englanti · espanja · hollanti · iiri · italia · kreikka · kroatia · latvia · liettua · malta · portugali · puola · ranska · romania · ruotsi · saksa · slovakki · sloveeni · suomi · tanska · tšekki · unkari · viro